

Wstęp

Tytuł, będący parafrazą i bezpośrednim nawiązaniem do książki Juliana Tuwima *Czary i czarty polskie oraz Wypisy czarnoksiężskie i Czarna msza*, został wybrany nieprzypadkowo i nie tylko ze względu na swoje niezwykle chwytliwe brzmienie, lecz przede wszystkim dlatego, że zbiór Tuwima jest pod pewnym względem bardzo zbliżony do kolekcji zatytułowanej *Zebrane zapiski o zjawiskach nadprzyrodzonych*, której poświęcona jest niniejsza praca. I choć dzieli te dwa zupełnie obce dla siebie teksty półtora tysiąca lat, a postawa obu kolekcjonerów wobec zbieranych przez siebie tekstów była przez to inna, to jednak wspólna dla obu była owa, opisywana przez Tuwima we wstępie do swojego zbioru, żyłka „kompilatora, szperacza i bibliofila zamiłowanego w poznawaniu dziejów i kultury w ogóle, a jej kuriozów i osobliwości specjalnie, [...] kolekcjonera [...] wszystkiego, co rzadkie dziwne, tajemnicze”¹. Ponadto, oprócz podobnej metody sporządzenia, obie te kompilacje łączy również ze sobą pierwiastek nadprzyrodzony, którym są one przepełnione.

Celem tej książki jest nie tylko przedstawienie polskiemu czytelnikowi treści poszczególnych powiastek zawartych w owym chińskim zbiorze, lecz przede wszystkim przybliżenie okoliczności powstania *Zebranych zapisków o zjawiskach nadprzyrodzonych*, ich skomplikowanych losów i wreszcie ich bogatej zawartości, dzięki której można zapoznać się zarówno z wysoko cenioną w dawnym piśmiennictwie chińskim tradycją historiograficzną, jak i przepełnionym duchami, demo-

¹ Julian Tuwim, *Czary i czarty polskie oraz Wypisy czarnoksiężskie i Czarna msza*, Iskry, Warszawa 2010, s. 14.

nami i bóstwami folklorem Chin. Wynika to z wyjątkowego statusu *Zapisków* w historii piśmiennictwa, albowiem w literaturze przedmiotu zarówno chińskiej, jak i zachodniej *Zapiski* były i do chwili obecnej są traktowane jako zbiór powiastek najbardziej reprezentatywnych dla zjawiska określanego terminem *zhiguai xiaoshuo* i uznawanego za początek chińskiej prozy fikcjonalnej. Jednocześnie należy zauważyć, że dodatkowym elementem tej wyjątkowości był fakt, że oryginalne dzieło zaginęło i nie sposób stwierdzić jednoznacznie, w jakim stopniu zostało ono zrekompileowane z zachowanych fragmentów.

Oryginalny tekst wyszedł spod pędzla Gan Bao (? – 336), zafascynowanego zjawiskami nadprzyrodzonymi nadwornego historyka (*zhu-zuolang*), bardzo szybko jednak zaginął i został odtworzony z zachowanych w różnych encyklopediach i bibliografiach fragmentów przez Hu Yinglina (1551–1602), znanego mingowskiego bibliofila. Jak można się domyślać, tak odtworzony zbiór charakteryzuje się niezwykle heterogenicznością.

Właśnie z tego powodu, aby jak najpełniej zrozumieć *Zapiski*, a przez to dostrzec ich historyczną, literacką i kulturową wielowarstwowość, zostały one poddane interdyscyplinarnej analizie za pomocą różnych metod badawczych.

Tak sformułowany cel pracy został zrealizowany poprzez przyjęcie, jako wiodącej tezy, że czasowe zróżnicowanie źródeł *Zapisków* uzasadnia traktowanie ich jako palimpsestu, zaś wielowarstwowość przemawia za celowością interdyscyplinarnej analizy przy pomocy metod właściwych dla literaturoznawstwa, kulturoznawstwa i folklorystyki.

Przegląd podstawowych opracowań dotyczących *Zapisków*, w tym zwłaszcza uchodzącego jak dotychczas za najlepsze autorstwa Kennetha Joela DeWoskina *The Sou-shen-chi and the Chih-kwai Tradition: Bibliographic and Generic Study* z 1974 roku, wskazuje, że zawarte w nich rozważania stanowiły w głównej mierze analizę *Zapisków* z perspektywy historycznoliterackiej. Jedynie pojedyncze powiastki stały się – dla wspomnianych niżej Alana Millera i Zhao Xiaohuana – przedmiotem szerszej analizy, obejmującej również aspekt kulturoznawczy czy folklorystyczny.

Wśród badaczy zajmujących się *Zapiskami* z perspektywy historycznoliterackiej można wymienić Hu Yinglina, który w napisanym prawdopodobnie w latach 1584–1592 dziele zatytułowanym *Notatki*

*Shaoshi*² z *górskiej chaty*, poruszając zagadnienia związane z *zhiguai xiaoshuo*, wymienił jako ich przykład w pierwszej kolejności właśnie *Zapiski*³. Lu Xun (1881–1936) z kolei w *Zhongguo xiaoshuo shi lüe* (*Krótkiej historii chińskiej prozy narracyjnej*) przedstawił proces ewolucji prozy historycznej w prozę narracyjną, umieszczając *Zapiski* i inne *zhiguai xiaoshuo* pomiędzy jedną formą a drugą. Myśl tę rozwinął Borys L. Riftin w książce *Ot mifa k romanu: evoliutsiia izobrazheniia personazha v kitaiskoi literature*⁴, pokazując stopniowy rozwój literatury chińskiej poczynając od mitów aż do powieści.

Z kolei japońskie badania skupiały się głównie wokół ustalenia daty powstania *Zapisków* i problemu oryginalności zachowanego tekstu. Ich najważniejsze rezultaty to artykuł Nishino Teiji z 1943 roku zatytułowany *Sōshinki kō* (*Studia nad Zebranymi zapiskami o zjawiskach nadprzyrodzonych*), tekst Takedy Akiry z 1961 roku pod tytułem *Nijūkanbon Sōshinki ni kansuru ichi kōsatsu: shutoshite Taihei kōki to no kankei ni tsuite* (*Souhenji w dwudziestu rozdziałach i jego związki z Taiping guangji*) i jego tłumaczenie całych *Zapisków* wraz z uwagami z 1964 roku, a także artykuł Kominami Ichiro napisany dwa lata później pod tytułem *Sōshinki no buntai* (*Styl Sōshenji*).

Chińscy badacze, tacy jak Wang Guoliang, Li Jianguo czy Zhou Ciji, również preferowali ujęcie historycznoliterackie. Ich publikacje, a w szczególności praca Li z 1984 roku – *Tangqian zhiguai xiaoshuo shi* (*Historia pretangowskich zhiguai xiaoshuo*), poprawiona i ponownie wydana w 2005 roku, bardziej przypominają szczegółowe encyklopedie *zhiguai xiaoshuo*, w których omawia się dokładnie w porządku chronologicznym, poczynając od przekazów mitologicznych, kolejne dzieła, nie zagłębiając się w analityczne rozważania. Podobnej metody użył Zhou Ciji w krótkim opracowaniu z 1990 roku zatytułowanym *Liuchao zhiguai xiaoshuo yanjiu* (*Studia nad zhiguai xiaoshuo z okresu Sześciu Dynastii*).

Związki *zhiguai xiaoshuo*, w tym również oczywiście *Zapisków*, z literaturą ludową badał natomiast Xiaohuan Zhao. W pracy *Classical*

² Nazwa pochodzi od pseudonimu Hu Yinglina: „Shaoshi człowiek z gór”.

³ Zob. Laura Hua Wu, *From Xiaoshuo to Fiction: Hu Yinglin's Genre Study of Xiaoshuo*, „Harvard Journal of Asiatic Studies”, t. 55, nr 2, 1995, s. 343.

⁴ B.L. Riftin, *Ot mifa k romanu: evoliutsiia izobrazheniia personazha v kitaiskoi literature*, Moskwa 1979.

Chinese Supernatural Fiction. A Morphological History stosuje on opracowane przez Władimira Proppa modele strukturalne, porównując funkcje osób działających oraz pełnione przez nie role na przykładzie pięćdziesięciu wybranych przez siebie powiastek. Wniosek, jaki wysnuwa Zhao na podstawie swoich analiz, jest taki, że choć wybrane przez niego *zhiguai xiaoshuo* realizują z mniejszymi lub większymi wyjątkami ogólny schemat bajki, to pod względem ilości funkcji obecnych w tekście są one uboższe od rosyjskich *skazek*, jako że do zbudowania chińskiej powiastki wystarczą tylko cztery z trzydziestu jeden możliwych funkcji. Praca Zhao posiada duże wartości komparatystyczne, a zastosowanie narzędzi z dziedziny folklorystyki zwraca uwagę na ludowe pochodzenie wielu powiastek i inspiruje do dalszych badań w tym kierunku. Podstawowym mankamentem jego opracowania jednakże jest niewielka (jak na liczbę powiastek *zhiguai xiaoshuo* w kolekcji) ilość wybranych tekstów, a ponadto nieznane kryteria wyboru. Wystarczy wspomnieć bowiem, że same *Zapiski* liczą sobie ponad 460 tekstów, więc przyjęta przez Zhao za podstawę próba 50 z nich wydaje się wyjątkowo skromna i przez to mało reprezentatywna. Nasuwa się nawet myśl, że wybierając z *Zapisków* jedynie pięćdziesiąt powiastek, można by udowodnić na przykład, że zbiór składa się z tekstów przepisanych z *Historii dynastii Han* lub jedynie z tekstów o wróżeniu z *Księgi przemian*.

Najnowocześniejszą pod względem przeprowadzonych analiz jest wydana w 1996 roku praca Roberta Forda Campany'ego *Strange Writing. Anomaly Accounts in Early Medieval China*. Analizuje on wprawdzie głównie zjawisko *zhiguai xiaoshuo*, uwzględniając *Zapiski* jedynie w tym kontekście, jednakże nowatorskie spojrzenie Campany'ego na *zhiguai xiaoshuo* sprawia, że jest to praca niezwykle cenna. Campany jako pierwszy proponuje nowy sposób rozumienia źródeł i przyczyn powstania oraz istoty powiastek, umieszczając zjawisko *zhiguai xiaoshuo* w prastarej (bo wywodzącej się z czasów mitycznych) tradycji zbierania przez króla trybutu z podległych regionów.

Autor, dysponując bardzo szeroką wiedzą sinologiczną, ujawniającą się między innymi w łatwości analizy chińskich tekstów w języku klasycznym, nie ogląda ich niejako „z zewnątrz”. Korzystając głównie z narzędzi współczesnej zachodniej humanistyki, dostrzega w nich wielość kontekstów historycznych, religijnych, kulturowych czy literackich,

zwracając po raz pierwszy uwagę na intertekstualny charakter powiastek *zhiguai xiaoshuo*.

Rozważania merytoryczne autora zostały poprzedzone wstępem, w którym zawarł swoje komparatystyczne refleksje na temat sposobu postrzegania anomalii w zachodniej i chińskiej kulturze. Campany mimo wykazania fundamentalnych różnic pomiędzy poszczególnymi powiastkami w ich stylu, decyduje się określić je jako należące do gatunku zapisów o anomaljach (*anomaly accounts*), jak przekłada termin *zhiguai xiaoshuo*. Campany uzasadnia swoje spostrzeżenie stwierdzeniem, że powiastki *zhiguai xiaoshuo* mają wspólne pochodzenie, gdyż wywodzą się z tradycji kolekcjonowania dziwnych przedmiotów otrzymywanych przez chińskich władców jako trybut oraz faktem, że spełniają wspólną funkcję ilustrowania relacji między światem rzeczywistym i nadnaturalnym.

Na temat powiastek zawartych w *Zapiskach* powstawały nie tylko monografie, ale i prace przyzwykłe. Oprócz kilku przekładów i artykułów autorstwa Derka Bodde'a z lat czterdziestych ubiegłego wieku⁵, do najważniejszych należałoby zaliczyć dwa artykuły Alana L. Millera opublikowane w czasopiśmie „Asian Folklor Studies”. W roku 1987 ukazał się na jego łamach artykuł zatytułowany *The Swan-Maiden Revisited: Religious Significance of „Divine Wife” Folktales with Special Reference to Japan* omawiający między innymi powiastkę 14.354⁶, a w 1995 roku praca *Woman Who Married a Horse: Five Ways of looking at a Chinese Folktale* dotycząca powiastki 14.350⁷. W pierwszym artykule Miller, rozważając motyw kobiety-ptaka zarówno w zachodnim, jak i azjatyckim folklorze, wspomina tylko chińską wersję tej fabuły, która w *Zapiskach* jest bardzo mało rozwinięta i sprowadza się dosłownie do kilku zdań. Drugi artykuł natomiast w całości dotyczy powiastki 14.350 i przedstawia pięć sposobów analizowania

⁵ D. Bodde, *Some Chinese Tales of the Supernatural: Kan Pao and His Sou-shen-chi*, „Harvard Journal of Asiatic Studies”, nr 6, 1942, s. 338–357; *Again Some Chinese Tales of the Supernatural: Further remarks on Kan Pao and His Sou-shen-chi*, „Journal of the American Oriental Studies”, nr 4, 1942, s. 305–308.

⁶ Zasadę numerowania powiastek zawartych w *Zapiskach* omówiono w podrozdziale 1.2.3 niniejszej rozprawy; treść powiastki zob. aneks.

⁷ Zob. aneks.

tego tekstu, które prowadzą autora do wniosku, że powiastka na trzech płaszczyznach: religijnej, psychologicznej oraz kulturowej ma za zadanie wyjaśnić i uzasadnić postępowanie wobec mężczyzny rolę kobiety.

W kwestii przekładów i opracowań *Zebranych zapisków o zjawiskach nadprzyrodzonych* warto wspomnieć dwie pozycje: tłumaczenie na język angielski wykonane przez DeWoskina i Crumpa *In Search of the Supernatural. The Written Record* z 1996 roku, które posiada zdecydowany walor literacki przy drobnych nieścisłościach w dokładności przekładu, oraz opracowanie *Soushenji quanyi (Pełne tłumaczenie Zebranych zapisków o zjawiskach nadprzyrodzonych)* autorstwa Huanga Diminga. Huang nie tylko przełożył *Zapiski* na współczesny język chiński, ale także opatrzył oryginał licznymi przypisami i komentarzami, dzięki którym ten średniowieczny tekst jest bardziej zrozumiały dla współczesnego czytelnika. Z tego wydanego w 1991 roku opracowania korzystali DeWoskin i Crump, tłumacząc *Zapiski*, oraz Campany. Praca Huanga stanowi także podstawę dla rozważań w niniejszej rozprawie.

Kolejnym istotnym opracowaniem *Zapisków*, zawierającym zarówno tłumaczenie na współczesny język chiński, jak i liczne komentarze, jest używana tu jako źródło wszelkich cytatów z *Zapisków* praca autorstwa Zhanga Su, Chena Tijina oraz Zhanga Jue, zatytułowana *Quanben Soushenji pingyi (Krytyczne tłumaczenie pełniej wersji Zebranych zapisków o zjawiskach nadprzyrodzonych)*.

Poczynione dotychczas uwagi o stanie badań nad *Zapiskami* dają podstawę do sformułowania dwóch wniosków o charakterze ogólnym. Po pierwsze, że przywołani wyżej autorzy w swoich opracowaniach i wbrew czynionym zastrzeżeniom zarówno zachowane fragmenty dzieła Gan Bao, jak i powstała kilkadziesiąt lat później rekompilację Hu Yinglina traktowali w istocie jako zwarty tekst, co pozwala podać w wątpliwość metodologiczną poprawność takiego zabiegu. Po drugie, w analizie *Zapisków* poszczególni autorzy stosowali faktycznie tylko jedną przyjętą metodę, co powodowało zarówno jednostronność, jak i niepełność wniosków końcowych.

Stąd za cel pracy przyjęto interdyscyplinarną analizę, która uwidacznia złożoność omawianej kolekcji powiastek. Temu celowi podporządkowana została też struktura pracy, na którą składa się pięć rozdziałów.

Rozdział 1 ma charakter wprowadzający i poza prezentacją podstawowych faktów o Gan Bao omówiono w nim *Zebrane zapiski o zjawiskach nadprzyrodzonych*, w tym wielość ich wersji, ich formę, treść i konstrukcję oraz przypuszczalny czas powstania.

W rozdziale 2 przedstawiono konteksty *Zapisków*: kulturowo-historyczny, wskazujący na ogólne uwarunkowania ich powstania; literacki, zawierający rozważania związane z *zhiguai xiaoshuo*, będący jednocześnie próbą genologicznego określenia statusu powiastek zawartych w *Zapiskach*; ludowy, prezentujący teksty wykazujące cechy gatunków zaliczanych do literatury folklorystycznej.

Z kolei rozdział 3 został poświęcony usystematyzowaniu powiastek według zaproponowanej przez Jolantę Ługowską kategorii intencji narracyjnej. Ługowska stworzyła tę kategorię w celu uporządkowania materiału folklorystycznego, który w postaci, w jakiej ma do niego dostęp współczesny odbiorca, jest pozbawiony swojego pierwotnego kontekstu kulturowego, a więc nie ma możliwości określenia w pełni jego cech charakterystycznych. Ponadto wszelkie formy pierwotnie będące przekazem ustnym, często wymykają się genologicznym klasyfikacjom, wykazując cechy kilku gatunków. Podstawową zaletą intencji narracyjnej jest możliwość jej określenia tylko na podstawie właściwości samego tekstu, a więc bez potrzeby zapoznania się z jego kontekstem. Metoda ta okazała się zatem skutecznym narzędziem wobec *Zapisków*, które w obecnej formie zawierają powiastki wywodzące się z różnych źródeł i pochodzące z różnych okresów historycznych.

W rozdziale 4 zostały przedstawione intertekstualne, w ogólnie przyjętym tego słowa znaczeniu, związki *Zapisków* z innymi dziełami piśmiennictwa chińskiego. Teoretyczne podstawy tej części pracy zostały zaczerpnięte z rozważań Gérarda Genette'a dotyczących palimpsestowości literatury. Genette każdy tekst literacki określał mianem palimpsestu, gdyż według niego wszystkie teksty w sposób mniej lub bardziej widoczny nawiązują do wcześniej istniejących.

Genette w swoich pracach bardzo często redefiniował pewne ogólnie przyjęte w nauce terminy, nadając im szersze lub węższe znaczenie, oraz wprowadzał nowe określenia na ich miejsce. Aby uniknąć nieporozumień w całej pracy stosowano ogólnie przyjętą w literaturoznawstwie terminologię. Rozdział 4 stanowi wyjątek, gdyż wraz z metodą Genetta

została również przyjęta używana przez niego terminologia. Dzięki zastosowaniu tej metody stało się możliwe wykazanie, jakie inne teksty można odtworzyć z treści *Zapisków*.

Metafora palimpsestu użyta przez Genette'a, która potem została zapożyczona przez kulturoznawców, okazała jest również doskonałą przenośnią dla określenia *Zapisków* także pod względem kulturowym. W rozdziale 5, aby ukazać wielowarstwowość kulturową *Zapisków*, użyto metody skonstruowanej na podstawie przemyśleń Władimira Proppa o korzeniach bajki magicznej, którym szersze znaczenie, wykraczające poza bajkę magiczną i obejmujące wręcz całą kulturę, nadało stwierdzenie Piotra Kowalskiego o palimpsestowym charakterze kultury. Takie spojrzenie pozwoliło dostrzec w *Zapiskach* ślady bardzo starych (jak szamanizm i totemizm) zjawisk kulturowych, ale także tych, które były dla Gan Bao współczesne: taoizm, konfucjanizm.

Przy pisaniu niniejszej pracy zdecydowano się używać uproszczonych form znaków chińskich. Wprawdzie badany tekst jest napisany w języku klasycznym, a zatem oryginalnie został zapisany formami pełnymi, jednakże większość opracowań, do których się w tej pracy odwoływano, została wydana w zapisie uproszczonym.

Spośród dostępnych transkrypcji wybrano *pinyin*, jako najpopularniejszy i najlepiej rozpoznawany. Wyjątek w tej kwestii stanowią cytaty, w których występuje inna transkrypcja. W takich przypadkach w przypisie został podany zapis danego słowa w *pinyinie*.

Większość tytułów dzieł przywoływanych w tej rozprawie została przełożona na język polski, lecz zamiennie z polskimi tytułami używano przetranskrybowanych tytułów chińskich. W zachodnim piśmiennictwie sinologicznym jest to powszechnie przyjęta praktyka, podobnie jak używanie zamiast pełnych tytułów dzieł chińskich ich skrótów, utworzonych z pierwszych liter przetranskrybowanego tytułu chińskiego. W niniejszej pracy tego rodzaju zabieg został zastosowany w przypadku nieprzetłumaczonego na język polski terminu *zhiguai xiaoshuo*, który często zapisywano jako *zgxs*.

Przeważająca liczba powiastek przywołanych jako egzemplifikacje omawianych zagadnień, niezależnie od tego, czy zacytowano je w tekście rozprawy w całości czy we fragmentach, została zebrana i przetłu-

maczona w całości w aneksie. Nie wszystkie jednak powiastki włączono do aneksu. Pominęto te, które ze względu na niemalże identyczną formę i treść zostały wymienione obok siebie jako ilustracje jednego zagadnienia, a reprezentująca je fabuła została czytelnikowi zaprezentowana bądź w tekście rozprawy, bądź w aneksie.

Zapis w znakach chińskich najważniejszych terminów, nazw własnych oraz przywoływanych w pracy tytułów został podany w indeksach.